

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

140:1 • 2020

Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier* (Lund: Studentlitteratur 2018). 320 s.

Denne boken er et samarbeid mellom elleve forskere fra en rekke institusjoner og disipliner. Målgruppen er studenter i humanistiske og samfunnsvitenskapelige emner med historisk innretning, og boken er en innføring i konkrete metodiske tilnærminger, det vil si verktøy, teknikker og prosedyrer i planleggingen og gjennomføringen av vitenskapelige studier. Selv om det er de praktiske framgangsmåtene og ikke de prinsipielle tenkemåtene bak metodene og deres rolle i kunnskapsutviklingen som står i fokus, så plasseres metodene også for en stor del i en vitenskap- og kunnskapsteoretisk kontekst.

Boken er delt i tre hoveddeler: Rammer, kvalitative metoder og kvantitative metoder. Den første delen har to kapitler som presenterer metodiske avveininger knyttet til de innledende fasene i en historisk studie; undersøkelsesdesign (av Martin Gustavsson og Yvonne Svanström) og kildekritikk (av Maria Ågren). Disse kapitlene som både gir en god oversikt og illustrerende og fordypende eksempler, vil ha stor nytteverdi for studenter som skal utforme forskningsprosjekter, uavhengig av hvilke metode man skal bruke.

Den andre delen tar for seg kvalitative metoder og er delt i fire kapitler: Tekstanalyse (av Maria Sjöberg), begrepshistorie (av Jani Marjanen), diskursanalyse (av Anna Nilsson Hammar) og muntlig historie (av Malin Thor Tureby). Kapitlet om tekstanalyse introduserer overordnede perspektiver og begreper som hermeneutikk, strukturalisme, kontekst/intertekstualitet, konstruksjon/dekonstruksjon, og setter metodene som behandles i de tre påfølgende kapitlene i en sammenheng. Kapitlet om begrepshistorie løfter særlig fram Reinhart Kosellecks "Begriffsgeschichte" og Quentin Skinners "history of ideas", men har en bred og grundig tilnærming som både gir plass til analytiske nyanser og en spennende drøfting av transnasjonale

perspektiver. Diskursanalyse-kapitlet tar utgangspunkt i Michel Foucault, men også i teoretikerne Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, og representanter for kritisk diskursanalyse (Ruth Wodak og Norman Fairclough), og både kapitlets eksempler og oppsummerende retningslinjer for diskursanalyse, vil være veldig nyttig for studentene (som erfaringsvis ofte kan slite med dette). Tilsvarende gjelder også kapitlet om muntlige kilder. Kapitlet går gjennom de ulike etappene i innsamlingen av muntlige kilder på en veldig pedagogisk måte, før det løfter fram en mer kulturanalytisk tilnærming til muntlig historie.

Den tredje og siste delen tar for seg kvantitative metoder og er delt inn i fire kapitler: beskrivende statistikk (av Johan Söderberg), korrelasjons- og regresjonsanalyse (av Martin Dribe), kollektivbiografi og korrespondanseanalyse (av Martin Gustavsson og Andreas Melldahl) og romlig metode (av Tom Mels). Kapitlet om beskrivende statistikk går både gjennom sentrale begreper og presentasjonsmåter og kopler dette til spennende og aktuelle forskningsspørsmål og debatter. En ryddig oppsummering av de mest sentrale formlene og beregningsmåtene kommer til slutt i kapitlet. Korrelasjon- og regresjonsanalyse kan nok være et krevende tema for mange studenter, men kapitlet som omhandler dette, vil være til stor hjelp. Her blir metoden gjort forståelig gjennom en praktisk-rettet gjennomgang med utgangspunkt i gode eksempler både når det gjelder gjennomføring av studier og presentasjon av funn. Bredden i denne metodeboken demonstreres blant annet i de to siste kapitlene. Her tilføres metodebidrag som ofte ikke er inkludert i denne typen metodebøker. Kapitlet om kollektivbiografi og korrespondanseanalyse argumenterer godt for de to metodenes relevans i historiske studier og deres relevans for hverandre, i tillegg til å drøfte styrker og svakheter. Og det avsluttende kapitlet om romlig metode gir viktige perspektiver på hvilken rolle kart kan spille i utforskningen av historiske prosesser, men understreker også viktige kildekritiske utfordringer ved bruk av kart som kilde.

Metod er en vellykket metodebok, og styrken ligger etter min mening særlig i tre forhold: For det første, gjør den konkrete tilnærmingen til metodene at studenter får veldig god hjelp til hvordan de skal utvikle ulike undersøkelser, hvilke "etapper" man må gjennom i forskningsprosessen, og ikke minst konsekvensen av ulike valg. Etter mange år med undervisning i metode, er det undertegnede erfaring at dette er av stor betydning. For det andre, er bokens systematiske og engasjerende bruk av eksisterende studier i drøftingen av de ulike metodene, en klar styrke. Dette grepet gjør at studentene blir tatt på alvor som forskere, samtidig som det også skaper nysgjerrighet og har potensiale til å utvide studentenes forståelse av hva historiske studier kan være. Ordlisten med forklaringer av sentrale begreper i slutten av boken, og presentasjonen av anbefalt lesning etter hvert kapittel, er dessuten gode

grep. Og for det tredje, vil jeg framheve bokens metodiske bredde, åpne tone og befriende avslappede holdning når det gjelder forholdet mellom historiefaget og andre disipliner. Her er det lite revirkamp å spore; tvert imot anerkjennes hele veien den gjensidige påvirkningen og utvekslingen mellom historiefaget og andre disipliner. Det har nok vært en styrke for boken at forfatterkollegiet i utgangspunktet er tverrdisiplinært, og at forfatterne har arbeidet på forskningsfelt som har mange grenseflater til andre disipliner.

Om det skal nevnes noe som, tross bredden, savnes, så må det være metodiske innganger til historiske studier av materielle artefakter og bilder (selv om noen av de inkluderte metodene selvsagt vil være relevante også for disse). Det hadde også vært ønskelig med en litteraturliste til slutt i boken. Men disse små innvendingene rokker ikke ved hovedinntrykket av at boken er en god og vellykket grunnbok som gir et inspirerende bilde av historiske studier; deres mangfold og muligheter.

Høgskulen på Vestlandet

SISSEL ROSLAND

Karin Hult & Gunhild Vidén (red.), *Alexanderlegenderna i tid och rum: Alexander den stores gränslösa historia* (Göteborg: Appel förlag 2018). 323 s.

Alexander den store är väl känd av oss alla efter mer än 2 000 år. Han lade under sig en stor del av Eurasien på några år och dog ung. Med ett mindre eurocentriskt perspektiv kan man beskriva det på ett litet annat sätt. Världens första verkliga imperium hade skapats med Persien som bas under 500-talet f. Kr. Det var väl fungerande med effektiv administration och transportväsen. Detta imperium slogs sönder av en erövrare från väster på 300-talet f. Kr., och vid hans död splittrades det i flera delar. En historisk gestalt som Alexander kan jämföras med är Djingis Kahn, som slog sönder fungerande riken i ett väldigt fälttåg och skapade en ny kultur- och handelssfär. Efter Alexander uppstod en hellenistisk kultursfär, som omfattade de västra och centrala delarna av Asien samt de östra delarna av Medelhavet.

Alexanderlegenderna blev en av de mest spridda icke-religiösa texterna före modern tid. En grupp forskare med bas i Göteborg har nu givit ut en så vitt jag förstår i stort sett fullständig redogörelse av olika versioner och översättningar till en rad språkområden. Det har blivit en högkvalitativt vetenskaplig bok med populärvetenskapliga ambitioner. Denna internationella översikt har skrivits på svenska, vilket är förmån för svenska läsare.

Boken har ingen sammanfattning av dessa forskningsresultat. En epilog av Bo Lindberg, där han funderar kring dubbelheten i berättelserna, fyl-

ler inte denna lucka. Jag skall därför försöka mig på en sammanfattning, eftersom en sådan är nödvändig för att det värdefulla med denna stora och ingående översikt skall framträda.

Redan under sitt fälttåg hade Alexander med sig historieskrivare och under hellenistisk tid skapades historieverk. Dessa har emellertid inte bevarats. Jan Retsö påpekar att det beror på att den romerska kejsartiden såg ned på hellenistisk litteratur som otidsenlig och att den därför inte kopierades. Observera att nästan inga skrifter från antiken är bevarade i handskrifter från samtiden.

Från berättelserna under hellenistisk tid uppstod sedan två stora traditioner som interagerade. Den ena baserade sig i bearbetningar på latin som gjordes av Curtius under 100-talet e. Kr. och under 300-talet kom en ny bearbetning av Valerius. Dessa verk bildade underlag för de berättelser som spreds i västra och södra Europa (till berättelsen knöts andra historier). Den andra traditionen baseras i en version på grekiska skapad i Alexandria på 200-talet, kanske omkring 300. Författaren kallas för Pseudo-Kallistenes. Denna spreds i de slavisktalande östra delarna av Europa, i de arabisktalande områdena från Västasien till södra Medelhavet, samt till Iran och kringliggande centralasiatiska områden och även till Etiopien.

Inhämtad kunskap från Wikipedia säger mig att legenderna också spreds till Indonesien på malajiska (och hade en viss betydelse för legitimering av kungaättens rötter) samt till Mongoliet. Kanske skulle författarna i sin fullständighetsambition nämnt något mera utförligt om detta.

Den noggranna redovisningen medför att vi kan följa spridningen i stort sett århundrade för århundrade, även om författarna tämligen ofta påpekar att mera forskning behövs.

I den östra traditionen översattes legendsamlingen på 600-talet till syrisk i Västasien och till koptiska i Egypten. Till arabiska översattes den kanske redan på 700-talet och senast på 800-talet.

På 800- och 900-talen började den stora spridningen på folkspråken. Till fornengelska översattes legenderna på 800-talet, i Alfred den stores hov. Senast på 900-talet översattes de till iriska, och denna legendsamling fick sin fasta form på 1000- till 1100-talet. I England kom sedan ett antal versioner, även två skotska på 1400-talet. I öster översattes den till äldre persiska på 900-talet. Under 900-talet gjordes också en översättning till äldre slaviska. På 1400-talet kom en nyöversättning till modernare slaviska, och därefter fortsatte legenderna att spela stor roll långt fram i tiden i denna del av Europa.

Under 1000- och 1100-talen kom så översättningar till occitanska (som talades i södra Frankrike) och till franska på 1100-talet. Därefter kom flera franska översättningar och bearbetningar från 1200-talet och under senme-

deltid. Även till tyska översattes den på 1100-talet, med flera senare versioner. På 1200-talet kom översättning till spanska (och senare även en spansk översättning från arabiska förlagor). På 1200-talet gjordes en översättning till isländska. På 1300-talet nåddes ytterligare perifera områden. Den östra traditionen spreds då till etiopiska, och den västra traditionen till svenska. Till de yttersta utposterna i öster, till Mongoliet och Indonesien, kom legenderna säkerligen med islam. Att en italiensk folkspråklig version verkar ha kommit först på 1300-talet kan förklaras med att latinet där var lätt tillgängligt.

Författarna nämner också några språk som saknar medeltida översättningar, som portugisiska och katalanska. Områden som saknar dessa legender är också södra och större delen av östra Asien.

Denna spridning innehåller två intressanta element: översättningen till folkspråken, och att det är en icke-religiös text. Om jag hade skrivit en sammanfattande text skulle jag ha anknutit till Sheldon Pollock, som har visat att det folkspråkliga fick ett stort genombrott över Eurasien århundradena omkring år 1000 e. Kr., inklusive Sydasien och delar av östra Asien (Sheldon Pollock, *The Language of the Gods on the World of Men*, 2006).

Alla författarna framhåller den dubbelhet som finns i beskrivningarna av Alexander. Han var en hjälte och framgångsrik erövrare, men också grym och hänsynslös. Betoningarna skiftar, så att Alexander ibland är mera av ett avskräckande exempel ibland en ädel kristen furste, men oftast finns dubbelheten. Han är en sammansatt karaktär av det slag vi gärna vill ha i skönlitteratur i dag. Kanske är detta en av förklaringarna till den väldiga framgången för dessa legender under medeltiden. Även den tiden kunde uppskatta komplexa gestalter.

I anslutning till detta finns en intressant diskussion om den svenska översättningen, som beställdes av Bo Jonsson Grip. Anton Blanck framkastade att denne hänsynslöse makthavare har gillat beskrivningen av Alexander som ett Guds hänsynslösa redskap. Denna lockande hypotes har förkastats av senare försiktiga forskare, men Sven-Bertil Jansson har nyligen i en genomgång av den svenska översättningen försiktigt anslutit sig, och inte heller Mats Malm, som skrivit om de nordiska översättningarna i denna volym, förkastar denna hypotes helt.

Något som alla författarna nämner är legendsamlingens beskrivning av alla märkliga och egendomliga folkslag som Alexander möter: huvudfotingar, amazoner och liknande. Att detta bidragit till legendernas popularitet är otvivelaktigt. Man möter världens egendomlighet långt utanför vad de religiösa texterna berättar. Som Bo Lindberg påpekar försvinner detta i den eftermedeltida receptionen, då världen låg till allas beskådande.

Boken är slösande vackert formgiven, vilket inte är helt till den noggranna läsningens fördel. Den är interfolierad med bruna sidor, men vi som vill fylla

en intressant bok med anteckningar föredrar vita sidor. För den som gillar noter, som undertecknad, är fotnoter att föredra, och om man skall ha slutnoter bör de vara löpande och inte kapitelvisa som i denna bok.

Sammantaget är det en intressant och viktig bok. Min huvudkritik är att det saknas en sammanfattning. Det kan åtgärdas när den förhoppningsvis översätts till engelska.

Stockholms universitet

JANKEN MYRDAL

Sofia Gustafsson, *Järtecken: Joen Petri Klint och 1500-talets vidunderliga luthendom* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 272 s.

Kyrkoherden Joen Klints "järteckenbok" från 1500-talets slut är en av den svenska reformationstidens mest kända handskrifter, ofta använd i historiska översiktsverk och populärhistoria för att illustrera tidens rädsla för omen, varsel och allsköns olycksbådande tecken i naturen. I likhet med de tryckta järteckenkrönikor som cirkulerade bland protestantiska lärde under 1500-talets senare hälft visar Klints skrift på en påtaglig känsla för det dramatiska: norrsken, blodregn, kometer, vanskapta kalvar och märkliga dödsfall beskrivs i kortfattade men detaljspäckade notiser, många av dem illustrerade med färgrika om än naivistiskt utförda bilder. Men trots dess berömmelse har handskriften, som i dag finns vid Linköpings stiftsbibliotek, aldrig tidigare analyserats i sin helhet. Förklaringen är nog delvis att texten aldrig gjorts tillgänglig i faksimil, trots åtskilliga strandade publiceringsprojekt under 1900-talets gång. Först för något år sedan blev handskriften fritt tillgänglig digitalt, men att kalla den lättillgänglig är trots detta en överdrift med tanke på Klints handstil och textens kompilatoriska karaktär.

Sofia Gustafssons bok *Järtecken* är därför ett synnerligen välkommet bidrag till forskningen. Gustafssons ambition är framför allt att kontextualisera handskriften i reformationstidens kultur, utan att ha förutfattade meningar om huruvida den återspeglade en folklig eller lärd föreställningsvärld. Varför och med vilka ambitioner sammanställde Klint handskriften? För vem var den avsedd? Och hur representativ var den för sin genre och för tidens tankevärld i stort?

Relativt litet är känt om upphovsmannen Joen Petri Klint (död 1608), förutom att han verkade som kyrkoherde i Östra Stenby i Linköpings stift och lämnade efter sig ett antal egenhändiga handskrifter, alla hästskt antikatska och uppenbart präglade av det sena 1500-talets religiösa stridigheter. Hans "järteckenbok" är dock inte något självständigt arbete; snarare rör det

sig om ett slags kompendium, till stor del sammansatt av excerpter ur andra textkällor. Trots Klints i bästa fall knapphändiga referenser har Gustafsson lyckats spåra ett stort antal av hans källor, något som ger en förnyad förståelse för den bredd av litteratur en landsortspräst hade tillgång till vid 1500-talets slut. Klint saxar ur allt från lärda standardverk som *Problemata Aristotelis* och Johann Carions *Chronica* till läkeböcker, almanackor och tyska flygblad. Han föredrog dock de mer lättillgängliga källorna på tyska framför de tyngre verken, och hans hantering av latinet hade uppenbara begränsningar. Men framför allt var Klint en utpräglad praktiker, snarare än teoretiker: hans ambition var att dokumentera och uttyda naturens tecken, inte att förklara deras underliggande mekanismer. Gustafssons jämförelse av Klints text med de källor han använde visar att han ofta uteslöt teologiska och vetenskapliga passager, för att i stället fokusera på järtecknets karaktär och betydelse. Intressant nog kan Gustafsson också påvisa ett mått av självständighet i Klints tolkningar. Ibland tycks han medvetet ha tonat ner källornas apokalyptiska budskap till förmån för mer jordnära och dagsaktuella tolkningar. En skock bråkande kråkor kunde framställas som ett förebud om hur Erik XIV skulle avsättas av sina bröder; ett norrsken i form av drakar och ormar i strid skildrades som ett förebud om Sigismunds och hertig Karls pågående maktkamp.

Att det apokalyptiska draget inte är så framträdande i Klints handskrift som tidigare forskning gjort gällande är en av Gustafssons mest intressanta resultat. Även om 1500-talets apokalyptiska stämningar stundvis gör sig påminda i Klints handskrift, var han ofta mer benägen att tolka järtecknen som förebud om politiska och religiösa händelser i sin omedelbara samtid, eller som uppbyggliga varningar om osedligt leverne och folkligt oskick. Genom Gustafssons detaljerade undersökning framträder Klints handskrift som ett betydligt mer mångfacetterat tidsdokument än den gjort i tidigare forskning.

Gustafsson är också försiktig med att göra alltför skarpa distinktioner mellan den tidigmoderna epokens folkliga och lärda kulturer. Som präst presenterade Klint det lägre skiktet av en elitkultur, men de föreställningar han gav uttryck för delades av både lärda och olärda under 1500-talet. Som Gustafsson betonar var tron på järtecken "en central komponent i den tidiga lutherdomen" med stöd i både vetenskap och teologi: Gud talade till människan genom naturen, och det var människans uppgift att tolka dess budskap.

Om man skulle önska sig något ytterligare av Gustafssons bok är det kanske just en mer uttömmande diskussion om den tidigmoderna gudsbilden – dess föreställning om Gud som närvarande och aktiv i världen – för att göra Klints drivkrafter och tidens annanhet mer gripbar för läsaren. Men

inte desto mindre har Gustafsson skrivit en både djuplodande och nyanserad bok som väsentligt bidrar till vår förståelse för det sena 1500-talets kultur. Förhoppningsvis kommer också Gustafssons transkription av Klints handskrift att göras tillgänglig i tryckt eller digital form inom kort, vilket skulle vara ett ytterligare – och lika värdefullt – bidrag till den framtida forskningen på området.

Lunds universitet

HÅKAN HÅKANSSON

Maria Cinthio & Anders Ödman (red.), *Vägar mot Lund: En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna* (Lund: Historiska media 2018). 376 s.

Lyckliga Lund, som kan fira idel nya jubileer. Man har daterat stadens uppkomst till 1020-talet (Knut den stores tid) och 990-talet (Sven Tveskägs tid). I denna tungviktiga antologi förskjuts stadens tillkomst ännu en gång bakåt. Maria Cinthio argumenterar övertygande för att stadens grundare är Harald Blåtand, som upprättade staden som ett led i byggandet av det danska riket. Och det var verkligen ett grundande det var fråga om. Där staden anlades hade det tidigare varit en gles skog och betesmark, men ingen bebyggelse (s. 159). En storgård fanns emellertid, som i texten knyts till runstensresaren Torgisl och dennes trolige ättling Ulf jarl – svåger till Knut den store.

Lunds och Skånes första kyrka bör ha byggts på Harald Blåtands tid på nuvarande domkyrkoombudets norra del. Träkistor från åtminstone 980 daterar kyrkogården, och visar på tyskinfluerade begravningsmönster.

Harald lutade sig länge mot tyska förebilder och tysk expertis. Biskop Poppo, som döpte kungen, kom sannolikt från Köln. Sonen Sven Tveskägg gjorde uppror mot fadern. Harald fördrevs från Danmark och dog i exil. Sven lutade sig mer mot York och hade även goda kontakter med Olof Skötkonung. York, Lund och Sigtuna hade likartad myntning vid denna tid. Kyrkligt förflyttades fokus från det nuvarande domkyrkoombudet till Drottenskyrkan sydväst därom. Här fanns en betydande begravningsplats, som ger intressanta upplysningar om befolkningens geografiska ursprung och sociala status.

Adam av Bremen var starkt kritisk till Sven och dennes engelska koppling, och har med sin omfattande historieskrivning bidragit till att den tyska kyrkans inflytande på uppbyggandet av kyrkan i Skandinavien har överskattats, och det engelska inflytandet i motsvarande mån underskattats. Ha-

rald Blåtands begravning i Roskilde har troligen uppdiktats av Adam, med utgångspunkt i den skildring som *Encomium Emmæ reginæ* från 1041 ger av Svens begravning i den Trinitatis- (Drottens-) kyrka han hade grundat, alltså i Lund (s. 69–70).

Drottenskyrkan blev för en tid Lunds kyrkliga centrum och dess första biskopskyrka, säte för engelskfödda biskopar. Ett kloster upprättades och fungerade bland annat som utbildningsanstalt (s. 90). Sven Estridsson (r. 1047–1074/76) orienterade sig mot Tyskland och Hamburg-Bremen, som Harald Blåtand hade gjort. Ett tillfälligt biskopssäte inrättades på kungsgården i Dalby, där den Hamburglojale biskop Egino väntade ut den dynamiske biskop Henrik i Lund.

Medan de stora satsningarna gjordes i Drottensområdet är det inte helt klarlagt hur den plats norr om dagens domkyrka, där Harald Blåtand hade anlagt kyrka och kyrkogård på 970-talet, utnyttjades, men området hade dräneringsproblem (s. 163). En ny kyrkogård från cirka 1040, söder om den nuvarande domkyrkan, kan ha samband med det ovan omtalade klostret. Namnet Sankt Laurentius finns i källor från 1050- och 1070-talen, och kan ha varit använt av klosterstiftelsen (s. 94). I sitt gåvobrev från 1085 tillsköt Knut den helige betydande medel till den "ännu ej fullbordade" Laurentii-kyrkan. Det är tydligt att man tänkte sig ett verkligt storslaget kyrkobygge, en värdig katedral för Lundastiftet. Under många decennier framåt skulle området framför allt vara en gigantisk byggarbetsplats.

Detta för oss över till Anders Ödmans del av boken: "Domkyrkoentreprenaden – förspel, genomförande och avslutning", där han magistralt sammanfattar den forskning han har bedrivit under 30 års tid.

En av nycklarna ges när Ödman talar om de i dansk forskning mycket omdiskuterade trelleborgarna. Namnet, som ursprungligen kan komma från Trelleborgs trelleborg, är odiskutabelt: det har med "träl" att göra. Kombinerat med arkeologiska fynd, häribland så kallad Östersjökeramik, blir slutsatsen den, att de skånska trelleborgarna har använts som förvarings- och handelsplatser för ofri arbetskraft. Längre var trälforskning inte *comme il faut*, menar Ödman, vilket är skälet till att man inte har dragit de närmast till hands liggande slutsatserna (s. 152).

Fynden av Östersjökeramik i det av Harald Blåtand anlagda Lund gör det sannolikt att ofri arbetskraft användes även vid kyrkobyggena. Den föredragna byggnadsstenen var Höörsandsten, som bröts 3,5 mil från Lund – se även geologen Ulf Sihveds kapitel i boken – och måste transporteras landvägen. Sammanlagt handlar det om, som ett minimum, 67 500 ton, eller uppskattningsvis fem ton per dag (s. 195, 199). Centrum för stenbrytningen var Hallaröd i Onsjö härad, tidigare en obygd som nu blev häradets centralort. Olofskyrkan i Hallaröd blev en betydande pilgrimskyrka, där avlat kunde

vinnas, och en årlig marknad på Olofsdagen, den 29 juli, lockade besökare även från Sverige (s. 246).

Med ox och vagn kan transporten mellan Hallaröd och Lund beräknas ha tagit två dygn. En oxkärra kunde ta en last på maximalt ett ton – två grovhuggna kvaderstenar. Med tanke på volymen som skulle transporteras ställdes stora krav på logistik. Oxarna behövde plats att stallas upp på natten. Sankt Olof och de andra helgonen beskyddade de vägfarande, och vördades på bestämda platser längs vägen (s. 245), men Ödman spårar också ett brödraskap med medlemmar av de ledande ätterna som övervakade vägen. De kan ha burit tempelherrarnas kors, en symbol man hittar på gravstenar i Hallaröd, Munkarp, Stehag med fler orter.

En beräkning av arbetskraftsåtgången ger vid handen, att lågt räknat 100 à 200 personer med familjer var sysselsatta med domkyrkobygget. En arbetsstyrka av denna dimension krävdes under en period av cirka 60 år. Om man hade engagerat bönder för denna verksamhet hade jordbruket i ett eller två härader dränerats på arbetskraft. Lösningen var att hitta arbetskraften på annat håll. När Stockholms slott byggdes kunde Tessin använda sig av ryska krigsfångar. När Lunds domkyrka byggdes handlade det om ofri arbetskraft, sannolikt härtagen i Östersjöregionen. Detta ger en förklaring till de betydande koncentrationerna av Östersjökeramik, men spår finns även i den av Lauritz Weibull utmönstrade sagolitteraturen, i ortnamn, och i DNA- och strontiumanalyser från Trinitatiskyrkogården, redovisade av Maria Cinthio. Att de stora kyrkor som vi i dag beundrar byggdes av ofria människor är något som med nutida ögon kan förefalla svårsmält, men med denna tolkningsram kan ett antal annars svårförklarliga förhållanden ges en rimlig förklaring. Omkring år 1200 kan en förändring noteras. Stenhuggarmärken vittnar om att de fortsatta arbetena utfördes av byggnadshyttor med fria arbetare (s. 293).

Oxuppfödning och jordbruk för livsmedelsproduktion tillhör sidogrenarna i verksamheten. På så sätt drev domkyrkobygget på den agrara förändringsprocessen. Tresådet och de järnskodda plogarna vann mark under 1100-talet, och bäddade för att arbetskraftsbehovet förblev stort även efter att först domkyrkan, och i nästa skede klostren och sockenkyrkorna hade uppförts. Entreprenörernas intresse riktades nu i stor utsträckning mot järnproduktionen. Den gamla ofria arbetskraften gavs nya uppgifter inom den decentraliserade järnframställningen, såväl i Skåne som i Småland, men träldomen blev på en gång omodern och mindre funktionell i detta sammanhang. Ärkebiskop Absalon frigav trälar i sitt testamente från 1201, vilket kan ses som tidstypiskt. Av tidigare trälar blev fria jordbrukare som betalade sin skatt eller avrad i form av järn. Entreprenörerna behöll sina positioner, men etablerade sig samtidigt på nya orter, där förutsättningar i form av järn-

malm och bränsle möjliggjorde järnframställning. Tiohäradsbygden i Småland blir i Ödmans framställning snarast ett danskt kolonisationsområde. Detta ger en förklaring till det även i tidigare forskning uppmärksammade danska inflytandet, när Växjöstiftet upprättades och de första stenkyrkorna uppfördes i Varend, Njudung och Finnveden.

Den perspektivrika boken avslutas med ett kapitel av konstvetaren och arkeologen Lone Mogensen om planläggningen av den grundade staden Lund. Den som vandrar längs Lunds slingrande gator har kanske svårt att se en plan bakom gatumönstret, men Lone Mogensen visar, att vissa grundläggande principer och matematiska förhållanden har styrt planläggningen. Det mjuka, intima gatunät som skapades "kom att utgöra en perfekt habitat för medeltidens processioner och en tusenårig livsmiljö för miljoner människor" (s. 354).

Vägar mot Lund tar med läsaren in i några av de mest avgörande processerna i Nordens tidiga medeltid, upprättandet av ett enat danskt rike och grundläggningen av Nordens första metropolitankyrka. Den etablerar ett nytt forskningsläge och är samtidigt i långa partier något av en bladvändare. Ett påpekande är att käll- och litteraturförteckningen gärna hade fått vara gemensam för hela boken. Ett register hade varit önskvärt. En del kuriositeter har slunkit igenom nätet. Exempelvis söker man förgäves någon sockenkyrka vid namn Vårgårda i Småland (s. 285).

Linnéuniversitetet, Kalmar

ANDERS FRÖJMARK

Mats Hallenberg, *Kampen om det allmänna bästa: Konflikter om privat och offentlig drift i Stockholms stad under 400 år* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 294 s.

Denna välstrukturerade bok utgör dels en redovisning av Mats Hallenbergs del i forskningsprojektet "Egenintresset kontra det gemensamma bästa" som han har haft tillsammans med Magnus Linnarsson, dels en vidareutveckling av idéer som presenterades i Hallenbergs bok *Statsmakt till salu: Privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635* från 2008. Till skillnad från projektkollegan Linnarsson, som har studerat riksdagsdebatter om privat och offentlig drift, fokuserar Hallenberg på diskussionerna i Stockholms stad om hur allmännyttiga uppgifter där skulle organiseras från 1600-tal till sent 1900-tal. Han är intresserad av argumentationen – hur begrepp såsom egennytta och det allmänna bästa

nyttjades av aktörerna – och hur denna argumentation förändrades över tid.

Boken är uppbyggd kring fem delundersökningar som representerar perioder då organisationsformerna växlade och då det existerade politiska strider om hur allmännyttiga uppgifter skulle organiseras. Följaktligen handlar den första undersökningen om skatteindrivning på entreprenad under 1600-talet, vilken till stor del är baserad på Hallenbergs bok från 2008 och som inte handlar så mycket om förhållandena i just Stockholm. Den andra delen berör gatubelysningen under frihetstiden, medan den tredje koncentreras till renhållningen vid 1800-talets mitt. De två sista delundersökningarna handlar om spårvägstrafiken vid 1900-talets början och debatterna om hemtjänst och äldreboenden på 1980- och 1990-talen. Del två, tre och fyra berör således stadens infrastruktur, medan del ett och fem kommer in på områden som präglas av andra omständigheter som inte nödvändigtvis är jämförbara med infrastrukturella spörsmål. Hallenberg antyder att myndigheterna under tidigmodern tid fokuserade på kärnuppgifter såsom skatteindrivning och försvar, och att det var först under 1900-talet som välfärdsfrågor blev politiskt viktiga för de styrande. Detta resonemang är problematiskt, eftersom olika aktörer även tidigare diskuterade hur fattigvården och sjukvården skulle organiseras. Här skulle Hallenberg exempelvis ha kunnat studera grundandet och driften av Serafimerlasarettet för att få perspektiv på 1990-talets diskussioner. Även om lasarettet aldrig drevs på entreprenad var det många aktörer på skilda nivåer i samhället som engagerade sig i verksamheten. En jämförelse mellan olika politikområden hade således kunnat leda till nya insikter om varför vissa verksamheter drevs av privata intressenter, medan andra administrerades av offentliga ämbetsmän.

Bokens stora förtjänst ligger onekligen i det långa tidsperspektivet. Hallenberg kan på ett intressant sätt visa hur det skedde en gradvis utveckling där offentlig drift uppfattades som det bästa alternativet i början av 1900-talet. I slutet av seklet förändrades detta synsätt förvånansvärt snabbt till stöd för privata aktörer. Samtidigt leder det långa tidsperspektivet till att Hallenberg begränsar de olika delanalyserna till den offentliga argumenteringen utan att fördjupa sig i aktörernas bakgrund och drivkrafter. I de flesta fall får vi endast veta debattörernas namn och titel. Mer information om vem exempelvis brandkapten Christopher Groth egentligen var och vilka intressen han företrädde under 1700-talet skulle ha fördjupat analysen. På samma sätt hade mer information om grosshandlaren Frans Schartau och gödselfabrikören Johan Georg Gentele ökat förståelsen för debatten om latrinhållningen i mitten av 1800-talet. Vidare får vi inte veta mycket om hur den politiska mobiliseringen kring olika driftsformer gick till. Hallenberg konstaterar till exempel enbart att det hade uppkommit missnöje med olika entreprenörer under 1800-talet, och att den allmänna opinionen spelade en

betydande roll i diskussionerna om spårvägen, utan att undersöka på vilka sätt de olika åsikterna manifesterades.

En ytterligare konsekvens av det långa tidsperspektivet är att Hallenberg förbiser flera relevanta kontexter i de empiriska kapitlen. Till exempel hade han med fördel kunnat använda Wantje Fritschys *Public finance of the Dutch Republic in comparative perspective* från 2017 för att fördjupa förståelsen av Christian Welshuisens agerande under 1600-talet. Det är uppenbart att diskussionerna om skatteuppbörden inte bara handlade om offentlig eller privat drift, utan även om hur existerande maktstrukturer påverkades av statens upplåningsbehov. I andra kapitel hade undersökningar av Stockholms stads offentliga ekonomi och hur den förändrades över tid kunnat tydliggöra utmaningarna för beslutsfattarna. Dessutom hade analyser av intäkter och kostnader underlättat för läsaren att bedöma betydelsen av de entreprenadkontrakt som diskuterades.

Avslutningsvis presenterar Hallenberg en god översikt över de argument som förekommit om privat och offentlig drift under 400 år. Det är slående hur långlivade vissa argument har varit och hur deras användning i den diskursiva kampen om olika organisatoriska lösningar har skiftat över tid. Hallenberg visar också hur fruktbart det är att fortsätta undersöka den betydelse som relationen mellan myndigheter och privata entreprenörer har haft och fortsätter att ha i det svenska samhället.

Örebro universitet

PATRIK WINTON

Henrik Berggren, *Landet utanför: Sverige och kriget 1939–1940* (Stockholm: Norstedts 2018). 484 s.

Andra världskrigets ofattbara blodbad är sedan 1945 ämne för hyllmil av litteratur. Nya generationer i vårt eget skonade land ställer nya frågor om svenskarna, beredskapen och kriget. Den svenska historieforskningen i ämnet är förhållandevis omfattande, populärlitteraturen likaså. Mer sällsynta är populära texter som verkligen integrerats med historieforskningens problemställningar och resultat. Henrik Berggren, historiker, journalist och författare, har i just denna genre utkommit med första delen i en trilogi om svenskarna under krigets första år 1939–1940. Han bygger sin skildring på större delen av den senaste forskningslitteraturen men också på det samtida källmaterialet. De ledande politikernas och diplomaternas dagboksanteckningar finner sin givna plats i Berggrens framställning. Han använder på ett fruktbart sätt därutöver bland annat Barbro Alving, Astrid Lindgrens och

Karin Bergmans dagböcker, dagspressens nyhetsartiklar och ledare samt en del brevmaterial. Ty Berggren är angelägen om att skriva vad man skulle kunna kalla framlängeshistoria. Detta innebär att historikern – trots sitt bekväma efterhandsperspektiv – försöker bedöma föreställningar och handlingsmönster hos beredskapssvenskarna med utgångspunkt i epokens egna förutsättningar. Först med en sådan, inte alltid så enkel tankeoperation, blir det förflutna begripligt.

Läsaren av *Landet utanför* känner vibrationerna av samlingsregeringens neutralitetsvänder i komplicerade krislägen, diplomaternas rituella koreografi och toppolitikernas gnabb och käftande sinsemellan. Huvuddragen i sak är kända, men Berggren lyckas fånga upp dåtida sinnesstämningar med hjälp av dagboksförfattarnas dialoger med sig själva, exempelvis Karl Gustaf Westmans skrockande cynismer och förakt för en del av regeringsledamöterna, Christian Günthers överraskande lappkast, Per Albin Hanssons lapidariska notiser om sin ständiga oro för att samlingsregeringen skall spricka med mera. Även de ibland litet korthuggna replikskiftena före och efter statsrådsberedningarna har Berggren tagit vara på. Under samtal på tu man hand, på vägen hem, vid ett krogbesök, tog man ibland bladet från munnen och fällde någon syrlig kommentar om *absent colleagues* och i synnerhet om den tyske envoyén Karl Schnurre, vars person tycks ha injagat kusligt obehag hos de flesta som kom i närheten av honom.

Men Berggren låter oss komma ännu närmare krigsårens vardag. De ovan nämnda personernas dagböcker och brevväxlingar, ställer läsaren tätt in på beredskapssvenskarnas krypande oro. De dagliga bekymren – ransoneringen, gengaskrånglet, makars eller söners ovissa beredskapsöden långt bort i tjotahejti – blandas med korta och av begripliga skäl ofta mindre insiktsfulla kommentarer om krigsläget. Ty till och med den allra närmaste framtiden var ofta mörklagd och hotfull för människorna i landet utanför. Dagböckernas och brevens hisnande kontrast mellan vardagligt och världshistoriskt trollar hos läsaren fram en oförmedlad närvarokänsla. Beredskapsårens lukter kan kännas också av sådana unga läsare som förut aldrig nosat på det dåtida våta beredskapsyllet.

Tidningarnas nyheter och ledare var färskvara. Det som skrevs och lästes en dag blev sopor eller omslagspapper dagen därpå. När vi i backspegeln bläddrar i de gamla tidningssläppen serveras vi här på ett bräde vad beredskapsårens läsare fick sig till livs som dagsranson. På samma sätt som i dagböckerna och breven samsas det stora och det lilla, världsdramatiken och den gamla vanliga vanligheten. Tidningarnas ledare utgjorde heller inga träffsäkra långskott eftersom dagsåsikterna för det mesta vilade på fakta och sammanhang inom armlängds avstånd i samtiden. Ledarskribenternas politiska och militära kortscenarier var för tidningsläsarna den gången nog

rimliga, medan de i våra dagars ljus kan framstå som inskränkta eller rentav befängda.

En recension bör inte avslöja allt för mycket av en boks innehåll. I korta drag bör dock ett för de flesta okänt sammanhang i Berggrens bok kommenteras. Det gäller den svenske storföretagaren Axel Wenner-Grens (ursprungligen Wennergren) klappjakt på den amerikanske vice utrikesministern (*under-secretary*) Sumner Welles, båda anmärkningsvärt originella personligheter, var och en på sitt vis. Wenner-Gren hade grundlagt ett industriimperium. Hans kylskåp och dammsugare såldes så framgångsrikt över hela klotet att han själv blev miljardär. Succén tycks ha inletat honom en kallelse att mäkla fred i världen. Sumner Welles var av en annan sort. Hans överklassbakgrund hade stöpt honom i ett slags brittisk gentlemannaform. Atletiskt byggd och med skräddarsydda gångkläder väckte han viss sympati, bland annat för sina fredssträvanden. Wenner-Gren, som hade tillgång till förnämliga fortskaffningsmedel, försökte envist men förgäves både i Gamla och Nya världen få kontakt med Welles för att inför denne lägga fram sin stora världsfredsplan för godkännande. Welles var måttligt road, ja rentav oroad inför det möte som aldrig blev av.

Landet utanför är en av de bästa framställningarna i sitt slag som jag läst. På några ställen kan man visserligen sakna en och annan detalj, men det positiva helhetsintrycket består och väcker aptit hos läsaren inför fortsättningen.

Göteborgs universitet

THOMAS MAGNUSSON